

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАНИ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»**

Факультет соціальних наук і соціальних технологій

Кафедра соціології

ДИПЛОМНА РОБОТА

галузі знань 0301 "Соціально-політичні науки"

напряму підготовки 6.030101 "Соціологія"

з теми

**ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВИХ НА ПРИКЛАДІ
КОНСТРУЮВАННЯ ДИСКУРСІВ ПРО ПРОТЕСТИ «BLACK LIVES MATTER»**

Виконала студентка 4 р.н.

Хурцидзе Тамара Мевлудівна

Наукова керівниця:

Рябчук Анастасія Миколаївна,

кандидатка соціологічних наук,

доцентка кафедри соціології НаУКМА

Рецензентка:

Галина Герасим, старша викладачка УКУ

Київ – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАСТОСУВАННЯ ДИСКУРС-АНАЛІЗУ В СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ.....	5
1.1. Теоретичні основи дискурс-аналітичних підходів.....	
1.1.1. Дискурс-аналіз і структуралізм.....	
1.1.2. Постструктуралізм і дискурсивна теорія.....	
1.1.3. Зв'язок дискурс-аналітичного підходу та соціального конструктивізму.....	
1.2. Основні теорії дискурсу.....	5
1.2.1. Теорія і порядок дискурсу за Мішелем Фуко	
1.2.2. Концепція дискурсу Юргена Хабермаса.....	6
1.2.3. Дискурсивна теорія Муфф і Лакло	9
1.3. Критичний дискурс-аналіз: основні принципи підходу та його застосування.....	10
1.3.1. Ідеологічність дискурсу та дослідницька позиційність.....	10
1.3.2. Методологія критичного дискурс-аналізу.....	
1.3.3. Приклади застосування критичного дискурс-аналізу в дослідженнях нерівності та расизму.....	
РОЗДІЛ 2. ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВИХ НА ПРИКЛАДІ КОНСТРУЮВАННЯ ДИСКУРСІВ ПРО ПРОТЕСТИ «BLACK LIVES MATTER».....	30
2.1. Методологія.....	30
2.2. Етичні засади дослідження.....	31
2.3. Лінгвістичний аналіз дописів з застосуванням елементів функціональної граматики.....	32
2.4. Дискурси в дописах українських правих про BLM.....	33
2.4.1. Дискурс «політик заперечення» расизму та колоніалізму.....	34
2.4.2. Дискурс антиглобалізму.....	36
2.4.3. Дискурс об'єктивації жінок.....	38
2.4.4. Дискурс конструювання агентності та ідентичності української правих....	40
2.4.5. Дискурс конструювання агентності протестувальників.....	41
2.4.6. Дискурс про ставлення до державних інституцій.....	42

2.5. Дискурсивні практики українських правих.....	43
2.6. Взаємодія між соціальними та дискурсивними практиками українських правих.....	45
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	56

ВСТУП

Рух «Black Lives Matter» виник у 2013 у відповідь на виправдальний вирок поліцейському, що вбив 17-річного Трейона Мартіна. Основна мета руху – боротьба проти расової нерівності в США, зокрема проти насильства, легітимізованого державою (перш за все поліцейського насильства) яке непропорційно застосовується до небілих людей. Наприклад, дослідження, опубліковане науковиц_ями з Гарвардського університету демонструє, що для людей афроамериканського та латиноамериканського походження ризик бути вбитими поліцією є відповідно у 3,23 і у 1,05 рази вищим, ніж для білих (Schwartz & Jahn, 2020).

25 травня 2020 року в Міннеаполісі поліцейські вбили Джорджа Флойда, застосувавши при затриманні прийом удушення, хоча чоловік вже був в наручниках і лежав на землі. Після вбивства Флойда рух «Black Lives Matter» вийшов на новий етап розвитку як політична сила. Смерть Флойда стала приводом протестів проти поліцейського насильства і расизму в США та в інших країнах світу.

В той час як багато соціальних рухів та окремих активіст_ок підтримали ідеї протестів «Black Lives Matter», консервативні та праві сили в США та інших країнах світу зайняли протилежну позицію. Для них протести стали приводом для дискредитації політичних опонентів, відтворення расистських, колоніальних, анти-імігрантських дискурсів та конструювання власних ідентичностей. Простір для дискурсивних практик українських правих - мережа телеграм-каналів. Telegram – соціальна мережа, де менш суворі норми модерації порівняно з іншими мережами, наприклад, з Facebook, що приваблює до цього майданчика людей з правими поглядами. Кейс дискурсивного конструювання протестів BLM є актуальним для аналізу, тому що його хронологічні межі чітко окреслені, а також він досить активно коментується в правих телеграм-каналах.

Може здатись, що так як праві рухи в Україні не представлені в парламенті і є досить маргінальними, то відтворювані ними дискурси актуальні лише в межах їх спільнот, часто досить маргінальних. Але дискурси, які продукують українські праві існують не ізольовано, а відтворюються також і у медіа, в межах інституцій, в

побутовому житті – тому є сенс дослідити їх у найбільш радикальній, точній і ізольованій формі.

Мета роботи: виявити основні дискурси та дискурсивні практики на основі текстів дописів про протести «Black Lives Matter» в телеграм-каналах українських правих.

Об’єкт роботи: дописи в телеграм-каналах українських правих

Предмет роботи: конструювання дискурсів про протести “Black Lives Matter»

Завдання:

- 1) узагальнити характерні ознаки дискурсивних теорій і порівняти дискурсивні теорії за виділеними ознаками;
- 2) визначити, який з видів дискурс-аналізу є оптимальним для дослідження дискурсивних практик українських правих;
- 3) виділити функціональні граматичні ознаки текстів телеграм-дописів про BLM
- 4) виділити дискурси українських правих в текстах телеграм-дописів про BLM
- 5) визначити дискурсивні практики українських правих в текстах телеграм-дописів про BLM;
- 6) прослідкувати зв’язок між дискурсивними та соціальними практиками українських правих.

РОЗДІЛ 1

ЗАСТОСУВАННЯ ДИСКУРС-АНАЛІЗУ В СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Протягом XX та XXI століть сформувалися та розвинулися численні методи аналізу якісних даних. Серед них і є дискурс-аналіз – міждисциплінарний теоретико-методологічний підхід, поширений зокрема в соціальних дослідженнях: соціологічних, антропологічних, етнографічних. Існує багато видів дискурс-аналізу, які ґрунтуються на різних соціальних теоріях; але переважно в фокусі уваги дискурс-аналітиків знаходяться тексти, процеси комунікації та продукування значень. Основний принцип дискурс-аналітичних підходів – досліджувати мовні практики в соціальному контексті.

1.1. Теоретичні основи дискурс-аналітичних підходів

Поняття “дискурс-аналіз” може описувати як метод, що застосовується в лінгвістиці для дослідження структури речень, так і підхід до вивчення ментальних схем, що застосовують індивіди під час розуміння текстів.

Не існує єдиного загальноприйнятого визначення дискурсу, вони відрізняються в залежності від теоретичної позиції, якої дотримуються дослідни_ці. Одне з найбільш загальних і універсальних визначень дають Філіпс та Йоргенсен: “Дискурс - це особливий спосіб комунікації і сприйняття навколишнього світу або якогось його аспекту” (2008, ст. 18). Теорії дискурс-аналізу різняться за багатьма критеріями. Ось деякі з них: що входить чи не входить в межі дискурсу; чи дискурс визначається як вид повсякденних соціальних відносин, чи як більш абстрактна категорія, що описує соціальну реальність (Там само); чи дискурс конструює соціальну реальність. чи сам є її частиною. Відповідь на ці питання, як і визначення дискурсу, залежить від специфіки теоретичних підходів дослідни_ць, але крім цього, більшість академіків, чий теорії я розглядаю в цій роботі, не дають однозначних відповідей на ці питання раз і назавжди, змінюючи свої позиції з часом. Тому, працюючи з дискурс-аналізом, варто бути готовими до невизначеності і гнучкості цього підходу.

Підрозділи у цьому розділі значною мірою організовані відповідно до теорій окремих дослідни_ць. Організувати їх за загальними теоретичними підходами може здаватись доцільнішим (наприклад, дискурсивна теорія в рамках структуралістського і постструктуралістського підходу), але обраний принцип зумовлений саме

неможливістю чітко розподілити теорії дискурсу різних дослідниць за перерахованими вище критеріями.

Вперше поняття “дискурс-аналізу” вжив лінгвіст Зелліг Харріс в 1952 році - в заголовку своєї статті про “метод аналізу зв’язного мовлення чи письма, що базується на існуванні морфем як відмінних одна від одної елементів” (Harris 1952). Лінгвістика значною мірою вплинула на розвиток соціальних наук, і зокрема на дискурс-аналіз. Ключовою теоретичною ідеєю, на якій базується дискурс-аналіз є уявлення про те, що люди отримують доступ до реальності через мову і мова є механізмом репрезентації реальності. Соціальна реальність сприймається нами через фрейми дискурсів, отже, зміни в дискурсі призводять до трансформації соціальної реальності (Йоргенсен & Филлипс, 2014). Хоча межі тексту можна визначати по-різному (залежно від методології та теоретичного підходу), немає сумніву у тому, що дискурс-аналіз як підхід спрямований в першу чергу на аналіз саме текстуальних даних.

Розвиток дискурс-аналізу як підходу тісно пов’язаний з тим, як розвивались теорії структуралізму та постструктуралізму, бо вони сфокусовані на проблематиці мови та суб’єкта.

1.1.1. Дискурс-аналіз і структуралізм

Одним з найбільш вагомих теоретиків структуралізму є швейцарський лінгвіст Фердинанд де Соссюр, що на початку XX століття став автором структуралістської лінгвістичної теорії. За Соссюром, мова - це замкнута система, яка не залежить від зовнішніх умов. Одиниця мови - це знак, який в свою чергу складається з означника (форми) і означуваного (сенсу), і їх об’єднання в знак не зумовлено певним (Йоргенсен & Филлипс, 2008) і логічними правилами, а є фактично випадковим. Іншими словами, буквена форма слова “дерево” ніяк не детермінована реальним деревом. Означуване позначає означник лише завдяки тому, що відрізняється від інших означуваних, тобто знаки набувають значень лише тому, що їх можна дифференціювати від інших знаків. А отже, знак набуває свого значення лише відносно інших знаків (Saussure, 1916; Йоргенсен & Филлипс, 2014, р. 31-33). В цьому полягає знаменита гіпотеза Соссюра про диференціацію. Кожен знак включений в структурну мережу мови, існування якої зумовлене соціальними нормами, і тому ця структура змінюється з часом (Ibid.), але в

кожен окремий момент часу структура є сталою - сталість структури це одна з ключових структуралістських тез. З дискурс-аналітичних позицій важливо те, що за теорією Соссюра зв'язок між мовою та реальністю умовний (Ibid.) - значення не є природними чи детермінованими.

Соссюр виділив два рівні мови: “*langue*” - власне структура, мережа знаків і “*parole*” - контекстуальне використання мови, процес мовлення. Дещо спрощено можна представити цей розподіл як мова VS мовлення. Розподіл на ці два концепти також можна представити як розподіл на структуралізм, сфокусований на сталості структури, та постструктуралізм, що фокусується на процесах, трансформаціях. Соссюр зосереджується на аналізі структури, мови, “*langue*”, і крім того, об'єкт його теорії - лише письмова мова. Процес усної комунікації Соссюр зображає досить схематично (Daylight, 2017): як схему, на якій два актори комунікації обмінюються сенсами-”сигналами” - відбувається рівномірний процес декодування-розкодування. Загалом до аналізу інтерактивних комунікативних процесів як феномену соціальної реальності і як дискурсу дослідники ці перейшли пізніше. Прикладом ускладнення лінійної моделі комунікації Соссюра є концепція структураліста Стюарта Холла про декодування реципієнтами інформації в процесі комунікативного акту як творчий процес створення значень, а не механічну рецепцію закладеного сенсу в межах телевізійного дискурсу (Hall, 1973).

Завдяки структуралістській лінгвістичній теорії з'явилась можливість досліджувати роль мови та комунікації в соціальному житті. Вона означила перехід від аналізу лише мови як структури до мови і мовлення як аспектів соціальної реальності, до “вирішальної ролі значень і процесу надання значень” у структуруванні людського життєсвіту (Howarth, 2000, р. 5). Мова більше не була “на периферії людського життєсвіту”, а слова стали сприйматись не як просто комунікативні додатки до детермінованого порядку речей - а натомість як “колективні продукти соціальної інтеракції”, необхідні людям для артикуляції власного досвіду (Harris, 1990, р. 5).

З формуванням концепції дискурсу в межах структуралістського підходу пов'язана робота Клода Леві-Стросса. За допомогою структуралістської теорії він пояснює функціонування міфічних сюжетів в [усіх] культурах світу. Він вважав, що недоцільно розглядати міфи як окремі, властиві лише конкретним спільнотам явища.

За Леві-Строссом міф - третій, вищий за “langue” і “parole” рівень мови, що поєднує в собі їх характеристики. Міфи розповідають контекстуально, в певних просторово-часових контекстах, а крім цього процес відтворення міфів є свідченням універсальної функції мовлення, властиву людям у всіх культурах (Howarth, 2000, р. 26). Йдеться про взаємодію між міфами як комунікативними актами, складовими єдиної універсальної структури. Те, як Леві-Стросс аналізував міфи, є подібним до структуралістського дискурс-аналізу, адже фактично, він аналізував структуру висловлювань/комунікативних актів, структуру висловлювань, зв'язок висловлювань між собою та контекст, в якому вони відбуваються. В той час як для Соссюра соціальна реальність є лише чинником впливу на мовну структуру, Леві-Стросс використав лінгвістичну теорію для аналізу соціальної структури суспільства і інтегрував її в систему соціальних наук. Тим не менше, ідея тотальності універсальної фіксованої структури була проблематизована, як така що протирічить принципу множинності різноманітних дискурсів. Зокрема, така критика є частиною постструктуралістської теорії.

1.1.2. Постструктуралізм і дискурсивна теорія

Постструктуралістська теорія поділяє зі структуралістською ідею про, що знаки набувають своїх значень через взаємодію один з одним, а не через зв'язок з об'єктивною реальністю. Але принципова різниця полягає в тому, що з позицій постструктуралізму значення не є фіксованими (простий приклад: одні й ті самі слова можуть мати багато різних значень в залежності від контексту, тоді як Соссюр допускав варіації між позначеннями лише в різних мовах, а не в межах однієї (Saussure, 1916)), їх в принципі неможливо зафіксувати. Структура також не є фіксованою, приділяється увага динаміці її постійних змін (Howarth, 2000, pp. 42-47). Мова є структурованою в множинні різні паттерни або дискурси, спільної системи значень, як у Соссюра чи Леві-Стросса, не існує - таких систем необмежена кількість, і значення змінюються залежно від дискурсу. Дискурсивні паттерни створюються і трансформуються в дискурсивних практиках. (Филлипс & Йоргенсен, 2014, ст. 32)

Межа між “langue” і “parole” розмивається, фокус уваги зміщується від тексту до процесу читання, від мови до процесу мовлення. Якщо все ж не ставити під питання цей розподіл, можна сказати, що значення формуються саме на рівні “parole”.

Дискурси - це також “незавершені” мовні системи, які ніяк не можуть стати закритими. Дискурс є децентралізованим, хоча і прагне [недосяжної] централізації (Derrida, як цит. у Howarth, 2000, pp. 42-47).

Людські суб'єкти в структурі зміщені з центральних позицій, людські актори є ефектами структури/дискурсу, які їх формують.

Постструктуралістський підхід в соціальних науках став критичною реакцією на позитивістське і есенціалістське розуміння соціальної реальності (Ibid.). За ним, мова це не просто система знаків, яка відображає об'єктивна реальність. Для дослідника важливо концентруватись також на контекстуальних умовах, що уможливлюють існування значень, на тому, як саме конструюються ці значення (Howarth, 2000, pp. 42-47).

Межі того, що можна вважати текстом, в рамках постструктуралістського підходу розширюються, як наслідок, розширюються і межі дискурсу.

1.1.3. Зв'язок дискурс-аналітичного підходу та соціального конструктивізму

Дискурс-аналіз як підхід базується на принципах не лише структуралізму та/або постструктуралізму, а й значною мірою на засадах соціального конструктивізму, що визначають як теоретичні, так і деякі методологічні аспекти проведення дискурс-аналітичного дослідження.

По-перше, в процесі соціальної взаємодії конструюється і відтворюється соціальна реальність. Суб'єкти конструюють значення всередині дискурсу, в свою чергу дискурс конституює соціальну реальність. Мета дискурс-аналітичного дослідження - дослідити, як сконструйоване звичне/”природне”/будь-яке знання чи об'єкти; при тому саме демонструвати їх сконструйованість, а не пояснювати, як влаштований світ. Деконструкцію істини та натуралізованих конструктів можна визначити як окрему мету дискурс-аналізу (Филлипс & Йоргенсен, ст. 25; Durrheim, 1997).

По-друге, одною з ключових ідей соціального конструктивізму є культурна та історична зумовленість знання. Формування знання пов'язане з соціальними процесами; знання зумовлює соціальну поведінку та навпаки. А отже, очевидно стає відносність будь-якого знання і можливість піддати його критиці; а також відмова від критерію істинності на користь релятивістської позиції. Логічно, що ідея єдиного дискурсу-гегемону також піддається критиці. Вівьєн Бурр, визначаючи дискурс в межах соціального конструктивізму, зазначає, що дискурс відсилає до набору значень, метафор, репрезентацій, історій, тверджень, які конституують певну версію подій. Потрібно зважати на те, що будь-яка подія, об'єкт, суб'єкт подія завжди існують в множинних версіях репрезентації, а отже, дискурси існують в множині, як "різні способи репрезентації світу" (Burr, p. 1995, p. 32).

Проведення критичного соціально-конструктивістського дослідження вимагає певної позиційності і рефлексивності від самих соціальних науковців. Дослідники мають бути відкритими до множинності досвідів інших людей, відмовитись від ідеї про привілейованість та винятковість наукового знання і ексклюзивного доступу науковців до "істини" (Филлипс & Йоргенсен, ст. 25-24, 332-333).

1.2. Основні теорії дискурсу

1.2.1. Теорія та порядок дискурсу за Мішелем Фуко

Мішель Фуко є впливовим теоретиком дискурс-аналізу. Він виділив два шляхи дослідження дискурсів: археологію - дослідження історії дискурсивних практик та регуляцій та генеалогію - аналіз самих процесів, що формують дискурси та дискурсивні формації (Alvesson & Kärreman, 2000). Визначення дискурсу можна знайти в тексті "Археологія знання": це сукупність значень та послідовностей значень, які в межах цієї сукупності щось позначають (Foucault, 1972).

Там же Фуко пише, що дискурс - це не лише мова ("langue"), і навіть не лише мовлення ("parole"): він не може бути редукованим лише до набору знаків, що позначають певні об'єкти. Дискурс складається із "слів та речей". Не зважаючи на те, що поняття дискурсу є одним з ключових в роботах Фуко, і навіть існує уявлення, що він є автором цієї концепції, детальне визначення дискурсу і його характеристики сформульовані Фуко досить нечітко. Він переважно пише про функціонування

дискурсів в контексті феноменів, що є об'єктами його аналізу, але не концептуалізує послідовно терміни, важливі для дискурсивної теорії. Вони фактично залишаються невизначеними, що є парадоксальним (Howarth, 2000, p. 49).

Дискурс - це практики, які конституують об'єкт мовлення (Foucault, 1972, p. 49), і, як логічний наслідок в рамках фукодіанської теорії, вони конституують також знання. Це дуже важлива теза, зокрема для критичного дискурс-аналізу, адже вона пов'язана з перформативністю як значимою характеристикою дискурсу: наприклад, родоначальник концепту перформативності Джон Остін концептуалізував комунікаційний акт як такий, що має конструктивну силу відносно соціальної реальності, а не відбувається в її межах (Austin, 1975). Остін не вживав поняття “дискурсу”, але, наприклад, Джудіт Батлер вже говорили про перформативність як про реітеративну дискурсивну владу продукувати явища, які регулює дискурс (2011, p. 13) - тобто Батлер інтегрували концепції фукодіанської дискурсивної влади і перформативності - визначивши перформативність як дискурсивну практику, яка продукує об'єкт комунікативного акту (Ibid.). А отже, за Батлер і сам дискурс продукує соціальну реальність, що повертає нас до початкової тези Фуко.

В тексті “Порядок дискурсу” у відповідь на питання про те, чим є дискурс як матеріальне втілення написаного або вимовленого предмету він говорить, що дискурс — це “те, за що ведеться боротьба і те, чим ведеться боротьба, це влада, якою прагнуть завладіти”, і через дискурс реалізуються системи пригнічення. Така теза демонструє дискурс як динамічне явище: одночасно мету, засіб і середовище; дискурс виявляє і приховує бажання і сам є об'єктом бажання; таким чином в цих тезах Фуко використовує постструктуралістський підхід до визначення дискурсу, а отже, і до самого дискурс-аналізу. Окрім цього, про використання елементів постструктуралістського підходу свідчить і те, що в рамках аналізу порядку дискурсу Фуко наголошує на необхідності звертати увагу на події та серії подій. Пов'язані з подіями поняття дискретності, залежність, трансформації, випадковості для теоретизування про дискус для нього важливіші, ніж взаємодія дискурсу з теоріями знаку та структури.

Формування серій дискурсів пов'язане зі зміною історичних епох та соціальних норм. Наприклад, виведення в окремий дискурс сексуальності було однією з ознак початку епохи модерності (Foucault, 1990).

В одній із своїх лекцій Фуко зазначає, що дискурс може сприйматись як “завжди не більше, ніж гра” - під час читання текстів, письма, чи комунікативного обміну, і всі ці процеси відбуваються як взаємодія із знаками (Foucault, 1982, р. 66). Окрім цього, в далі в “Порядку дискурсу” Фуко говорить про дискурс як про насильство, що люди чинять над предметами, як штучно сконструйовану, нав’язану практику (Foucault, 1982).

За Фуко, все може бути сказаним, і в межах дискурсу можна говорити про будь-що - отже, все може набути форми дискурсу. Люди розмовляють, а отже, постійно множать нові і нові дискурси. Але за Фуко дискурсивний простір не є тотальним, адже існує багато висловлювань, яким ніколи не надають специфічного значення, тобто їх не виводять в дискурс. Отже дискурс можна також визначити як множину пов’язаних тверджень, обмежених певними правилами. Тут необхідно зауважити, що за Фуко в межах кожного історичного періоду існує єдиний домінантний режим знання (Филлипс & Йоргенсен, сс. 35-36), а отже, обмежена множина дискурсів; тоді як тезу про нетотальність дискурсу можна застосовувати і в умовах наявності множинних режимів знання.

Фуко стверджує, що наразі не існує виключно “суспільств дискурсу”, коли продукування дискурсів відбувається лише за суворими правилами і ритуалами - тобто строго контролюється, щоб не допустити розповсюдження знання (Foucault, 1982, рр. 63). Тим не менше, в сучасних суспільствах все одно існують певним чином контрольовані та регульовані дискурси, що функціонують за принципом ексклюзивності: наприклад, медичні, технологічні, наукові, політичні дискурси (Ibid.). Загалом, мета контролю дискурсу - нівеляція його владного потенціалу.

Там, де в ряді висловлювань/текстів можливо виділити закономірності, такі як специфічний порядок чи специфічні зв’язки між висловлюваннями, специфічний вибір теми тощо - там існує дискурсивна формація. Правила функціонування дискурсивної формації визначають умови існування дискурсу (Foucault, 1972, рр. 38). Окрім того, дискурсивна формація - це система знання.

На Заході, пише Фуко, в межах так званої “Західної цивілізації” існує тенденція універсалізувати дискурс і сприймати динаміку всередині дискурсу як нібито вільну від примусу. Хоча насправді виведені в дискурс явища/процеси (наприклад, сексуальність)

не нейтралізуються, натомість в дискурсі завжди наявна владна динаміка та ієрархія, яку Фуко характеризує як загрозливу, адже це автоматично означає відтворення нерівності (Foucault, 1982, p. 51).

Повертаючись до динаміки всередині дискурсу, її нейтральність для Фуко - це ілюзія. Це логічно випливає з описаної вище тези про опресивні системи, що реалізуються і відтворюються в дискурсі.

Мета аналізу дискурсів для Фуко - виділити різні режими знання та правила дискурсивної регуляції: те, яким чином дискурси можуть бути обмежені (Філліпс & Йоргенсен, ст. 36).

Принципи обмеження дискурсу поділяються у Фуко на зовнішні і внутрішні (Foucault, 1982, pp. 52-55).

До зовнішніх систем ексклюзії належать:

- заборона. Це найбільш відома і поширена система виключення. Заборона реалізується через табування певних об'єктів висловлювання, через обмеження можливості висловлюватись для певних суб'єктів, а також через рестриктивну ритуалізованість форми висловлювання.
- протиставлення безумства та розуму. Механізм цієї ексклюзії такий, що дискурс, маркований як безумство заперечується та/або не сприймається як нормативний, навіть якщо "безумне" висловлювання вважатимуть істинним.
- розподіл на істинне та хибне (прагнення до істини). Фуко пише про те, що з часів Античної Греції істинність дискурсу як система ексклюзії стала залежати не від форми акту висловлювання (тобто істинність досягалась, наприклад, через ритуалізованість), а до змісту всіх складових сказаного - змісту, форми, об'єкта та суб'єкта висловлювання. Воля до істини обмежує дискурси вимогою відповідати критерію істинності.

Внутрішні системи ексклюзії (форми регуляції та контролю всередині дискурів):

- коментар та його множинне повторення. Опираючись на первинне джерело, суб'єкти множать варіативні дискурси коментарів, постійно рецитуючи оригінал. Цей механізм подібний до структуралістської ідеї про спільність повторюваних структурних елементів в культурах світу (Levi-Strauss, 1974).

- конструювання поняття автора. Концепт авторства надає дискурсу цілісності і збагачує текст додатковими сенсами, які прямо пов'язані з персоною автора.

Фуко пише про внутрішні системи ексклюзії в першу чергу відносно тексту, але їх можна екстраполювати на різні типи висловлювань, так само як на не лише текстуальні феномени.

Фуко виділяє наступні принципові завдання під час роботи з дискурсом (Foucault, 1982, pp. 67-68). Фактично, ці принципи можна вважати підґрунтям для формування методології фукодіанського дискурс-аналізу:

1. принцип реверсивності. Він полягає в тому, що концепції автора, дисципліни, волі до істини не є джерелами дискурсів і не сприяють їх нескінченному відтворенню - натомість вони радше роблять дискурси більш розрідженими.
2. принцип дискретності. Існування описаних вище систем розрідження дискурсу не означає існування пригніченого ними єдиного безмежного дискурсу, що складається із невисловленого тексту. Дискурси - це окремі, дискретні практики, які можуть взаємодіяти, накладатись один на одного, але дискурси можуть також і бути взаємовиключними.
3. принцип специфічності. Так як не існує єдиного дискурсу, неможливо з легкістю однозначно дешифрувати навколишній світ. Не існує позадискурсивно сформованого розуміння.
4. принцип зовнішньої орієнтації. Місцем початку аналізу має бути сам дискурс (події, думки, значення) - а зовнішні обставини потрібно аналізувати як похідну, щоб зрозуміти, які обставини роблять можливим існування дискурсу.

Важливо, що Фуко, навіть акцентуючи на тому, що він описує існування дискурсивного порядку в межах "Західної цивілізації", не ангажувався критично конкретно з явищами колоніальності та заходоцентричності і не досліджував фундаментально дискурсивні порядки у незахідних суспільствах. У цьому полягає одне із головних критичних запитань до нього (Young, 1995). Ця критична позиція цілком легітимна, адже відсутність уваги до таких глобальних систем пригнічення як

колоніалізм фактично сприяє їх утвердженню та відтворенню. Тим не менше, фукодінські концепції влади знання та теорія дискурс-аналізу були використані та трансформовані деколоніальними академіками, наприклад Едвардом Саїдом (Mills, 2004). Окрім цього, в текстах Фуко практично відсутня і гендерна проблематика: суб'єкт, до якого він відсилає майже виключно чоловічий, жіночий суб'єкт з'являється лише в зв'язку з описом істерії (Ibid.). Аналогічно до деколоніального дискурс-аналізу, його феміністичний напрям також запозичив важливі теоретичні та методологічні принципи з дискурсивної теорії Фуко.

1.2.2. Концепція дискурсу Юргена Хабермаса

Для Хабермаса дискурс є актуальним перш за все для аналізу комунікативних процесів. Загалом, життєвий світ у нього, що слугує аналогом соціальної реальності, є фоном для здійснення

комунікативних дій. Дискурс виникає в процесі формування суспільного консенсусу, коли виникає потреба в аргументації - він є комунікативним простором. Важливо, що комунікація (і дискурс) обов'язково мають реалізовуватись публічно. При цьому Хабермас розрізняє ідеальну модель комунікації, ідеальний дискурс і реальний дискурс - де в комунікації неunikнено присутні влада та ієрархічність (Brunkhorst et al., 2017, pp. 112-116). Ідеальні умови комунікації за Хабермасом такі: 1) ніхто з тих, хто можуть дискутувати (потенційні суб'єкти дискусії), не виключені з дискусії; 2) у суб'єктів дискусії рівні права та можливості висловитись; 3) актори комунікації почуваються внутрішньо вільними і можуть відверто висловлюватись про предмет дискусії; 4) в дискурсі відсутні репресивні механізми. Ця ідеальна модель комунікації і ідеальний дискурс, завжди існують паралельно з реальною як референтний зразок і забезпечує необхідний критичний потенціал в умовах реальної комунікації (Habermas, 2014; Bohmann & Rehg, 2017).

За Хабермасом дискурс існує доти, поки певне питання залишається публічно актуальним, існує публічна дискусія - і він зникає, коли актори комунікації досягають консенсусу. Фактично, Хабермаса інструменталізує дискурс як простір комунікативного акту. Він описує процес комунікації, його умови і складових не з

“технічної” позиції лінгвістики, а з політичної - адже ідеальна модель комунікації пов’язана з його баченням демократії.

1.2.3. Дискурсивна теорія Муфф і Лакло

Шанталь Муфф та Ернесто Лакло не розрізняють дискурсивні і позадискурсивні практики. Марксистські концепції базису і надбудови за їх теорією об’єднані в єдине поле, де діють спільні дискурсивні процеси. Для них не існує соціальних явищ поза дискурсом, а отже, всі соціальні феномени є наслідками дискурсивних процесів (Филлипс & Йоргенсен, 2008, ст. 67–68). Принципи функціонування соціальних явищ для них є спільними для всіх соціальних явищ і для мови як структури. Дискурс повністю структурує соціальну реальність.

Для Лакло дискурс не обмежений лише мовою та письмом, а складається з будь-якого комплексу елементів, де роль зв’язків між елементами є конститутивною. З декого іншого боку, дискурс складається з порожніх означників вузлових точок та зв’язків між ними, вузлові точки наповнюються сенсами залежно від певного дискурсу (Филлипс & Йоргенсен, 2008). В цій тезі присутня як структуралістська складова (комплекс елементів), так і постструктуралістська (наголос на важливості зв’язків між елементами структури, а отже, динаміки). Але без сумніву, концепція Лакло і Муфф є більшою мірою постструктуралістською. Найвагоміший аргумент на користь саме постструктуралістського підходу - наголос на неможливості зафіксувати значення (вони лише частково фіксуються біля вузлових точок), будь-чого, а отже, фактично неможливість існування сталої структури (наприклад, мова не є такою фіксованою структурою, і це впливає на функціонування дискурсу, про що йтиметься у цьому ж підрозділі нижче). Тому і суспільства як фіксованої структури за теорією Лакло і Муфф не існує, натомість існує категорія соціального (Laclau, 2014, p. 124). Соціальне виходить за межі суспільства, а ключовою характеристикою соціального є “нескінченна взаємодія відмінностей”, і простір соціального - це тотально дискурсивний простір (Ibid.). Загалом, ця теорія є найбільш однозначно постструктуралістською з усіх згаданих у цьому розділі дискурсивних теорій.

Тут доречно зауважити, що всеохопність дискурсу не означає, що Лакло і Муфф чи взагалі будь-які теоретики, які поділяють схоже бачення дискурсу заперечують

існування матеріальних об'єктів, немов існування феномену у просторі дискурсу заперечує його матеріальність. Натомість це означає, що сприйняття будь-яких феноменів завжди відбувається через призму певних дискурсивних систем знань та дискурсивного контексту. Фізичні об'єкти існують, але набувають значення лише в дискурсі (Йоргенсен & Филлипс, 2008, ст. 29). В категоріях фукодіанської теорії цю ідею можна переформулювати як неможливість сприймати матеріальний світ без впливу влади-знання.

Власне, дискурс за Муфф та Лакло також не є фіксованим, сталим явищем - він прагне до відтворення центрованої структури, але це векторно описаний напрямок, а не завершений стан. Для теорії Муфф та Лакло характерний фокус на динамічності, несталості, трансформативності дискурсу (Laclau & Mouffe, 2014). Також у Лакло і Муфф не йдеться про єдиний дискурс, як може здатись - а радше про дискурсивний простір соціальної реальності як єдиний можливий. Вони приділяють багато уваги аналізу політичних процесів і класифікують політичне як дискурсивну практику; отже, для них існує дискурс демократії, лівий та правий дискурси тощо (Smith, 2002).

Принцип постійної мінливості та трансформативності значень стосується і дискурсів також - вони постійно взаємодіють, змінюються, і взаємодія дискурсів - це боротьба. Прикладом може слугувати процес формування в дискурсивному просторі ідентичностей суб'єктів: дискурсивний простір (порядок дискурсу) Лакло і Муфф описують як динамічний і конфліктний, що пов'язано з їх переосмисленням конфлікціоністської теорії марксизму. Примітно, що у Муфф і Лакло найбільший рівень агентності мають саме дискурси, а не суб'єкти, навіть в процесі формування ідентичності. Власне, люди за їх теорією є більшою мірою суб'єктами дискурсів (Филлипс & Йоргенсен, 2008, ст. 27-28, 67-68).

Щоб прослідкувати механізми функціонування дискурсу, може бути помічним звернути увагу на те, як Лакло пише про окремі політичні у досить вузькому сенсі явища: наприклад, ідеології та популізм. Зокрема, він говорить про “вписаний в реальність” популізм, який є частиною “онтологічної конституції” політичного (Laclau, 2018; Palonen, 2019). Це пов'язано з тим фактом, що політичне ґрунтується на відтворенні влади, і використання пустих означників надає більше риторичного потенціалу для популістів. До прикладу, праві популісти використовують пусті

означники (вузлові точки) на кшталт “нації”, “народу”, “білої раси”, які є гегемонними ідентичностями (Ibid.), тому що ексклюзивність/інклюзивність цих категорій легко регулюється в залежності від політичної мети. Загалом, пусті означники є важливими складовими дискурсу. Відтворення механізмів ексклюзії всередині дискурсу відсилає до відомої тези Соссюра про диференціацію (Saussure, 2016) - регулювання процесу диференціації інкорпороване в продукування гегемонії та її антагонізмів. Таким чином диференціація є важливим механізмом дискурсивної регуляції.

Одне з найважливіших критичних питань до теорії Лакло і Муффа: якщо дискурс є тотальним і соціальне є апріорі дискурсивним, як і всі практики - як тоді визначити дискурс-аналіз? Адже логічно було б припустити, що за таких умов аналіз будь-якого феномену соціальної реальності буде аналізом дискурсу. Це також стосується відсутності методологічних принципів дискурс-аналізу в текстах Лакло і Муффа, вони фактично не передбачають відтворюваної методології для аналізу, це суто теоретичний постструктуралістський підхід до інтерпретації соціальної реальності. Філіпс та Йоргенсен також пишуть про недостатню кількість ілюстративних прикладів в їх теорії.

Потім, викликає критику відсутність агентності суб'єкта - і хоча це загалом характерно для постструктуралістського підходу, більш здаються ті підходи, за якими не лише дискурс конститутивний для суб'єкта, а суб'єкт також конструює дискурс, наприклад, фукодіанська теорія дискурсу.

1.3. Критичний дискурс-аналіз: основні принципи підходу та його застосування

Як було продемонстровано в Розділі 1, існує велика кількість дискурсивних теорій. Теоретики, чиї підходи там були розглянуті, переважно не артикулювали позиційність своїх підходів в рамках соціальних наук. Крім того, специфіка більшості з цих теорій не передбачає методологічного базису для проведення дослідження.

З огляду на це, в Розділі 2 йдеться про найбільш структурований для проведення соціального дослідження підхід - критичний дискурс-аналіз. Він також базується на описаних у попередньому розділі теоретичних принципах соціального конструктивізму, структуралізму та постструктуралізму. Крім того, критичний дискурс-

аналіз знаходиться у діалектичній взаємодії з теоріями Фуко і Муфф та Лакло. Але його перевагою є більша систематичність і чіткіше артикульована методологія і безпосередня взаємодія з соціологічними теоріями, що особливо важливо з урахуванням міждисциплінарності дискурс-аналізу і те, що він “фактично не є методом, а швидше сферою наукової практики, міждисциплінарним проектом, розповсюдженим в всіх гуманітарних та соціальних науках” (ван Дейк, 2008).

Критичний же дискурс-аналіз (КДА) є теоретизуванням на межі між соціальними практиками та дискурсивними структурами, як зазначила дослідниця Мішель Лазар (2007). Цієї точки зору дотримується і Норман Феркло, автор варіанту критичного дискурс-аналізу, що описаний у цьому розділі.

Для Феркло дискурсивна практика - це форма соціальної практики, дискурси вбудовані в соціальну реальність. Об'єкт критичного дискурс-аналізу - лінгвістично-дискурсивні явища. Не всі соціальні феномени є дискурсивними. Дискурс включає в себе письмову та усну мову і візуальні образи, які переважно інтерпретуються і аналізуються як лінгвістичні тексти та/або у зв'язку з текстами.

Комплексна структура соціальної реальності конструюється дискурсивними та недискурсивними практиками (біологічними, економічними, психологічними, інституційними тощо). В дискурсі конструюються соціальні ідентичності, соціальні відносини та системи знань і значень. Дискурс як соціальна практика одночасно і задіяний в конструювання соціальної реальності, і конструюється недискурсивними практиками та соціальними процесами в її межах (Филлипс & Йоргенсен, 2008, ст. 109-110, 118).

За Феркло, соціальна практика спершу конструюється як дискурсивна, а потім інституціоналізується та виводиться з дискурсу (Там само, ст. 111). Цю ідею можна поставити під сумнів: можливо, доцільніше говорити не про лінійну послідовність формування соціальних практик (спершу дискурсивний, потім інституційний етап), а сприймати ці процеси як нелінійні, такі що відбуваються паралельно? В будь-якому випадку, головним аспектом в цій тезі все ж є розрізнення дискурсивного та недискурсивного простору, з якого складається соціальна структура суспільства.

На теоретичній системі координат підхід Феркло знаходиться між структуралізмом та постструктуралізмом, поєднуючи ці теорії. Дискурсивна структура

є достатньо стабільною, але не абсолютно незмінною, бо її трансформує дискурсивна практика.

Порядок дискурсу - це одночасно і структура, і практика. Значення тексту частково виникає в момент його інтерпретації (Там само., ст. 112, 126), і ця ідея перетинається з ідеєю Стюарта Холла про творче декодування інформації (Hall, 1973).

Тепер, коли всі основні теоретичні підходи до дискурс-аналізу описані, можливо порівняти їх за властивими їм ознаками. Є дві загальні спільні риси: по-перше, всі підходи базуються на принципах соціального конструктивізму; по-друге, вони знаходяться або в межах, або в діалектичній взаємодії постструктуралістської та структуралістської теорій. На їх основі я виділила ряд характеристик для порівняння дискурс-аналітичних підходів, що відображені в Табл. 2.1.

Таблиця 2.1.

Порівняння дискурсивних теорій за типовими характеристиками

Характеристика дискурсивної теорії	Назва дискурсивної теорії			
	Дискурсивна теорія Фуко	Теорія дискурсу Габермаса	Теорія дискурсу Лакло і Муфф	Критичний дискурс-аналіз
Інклюзивність дискурсу (які елементи входять/не входять в його межі)	Письмові тексти та соціальні практики	Позадискурсивний простір існує, дискурс виникає лише в процесі комунікативного акту і не є тотальним	Дискурсивний простір є тотальним	Дискурс включає усні та письмові тексти, візуальні образи і комунікативні практики пов'язані з їх сприйняттям; існують позадискурсивні практики

Множинність/універсальність дискурсів	В окремі історичні періоди існують домінантні дискурси	Дискурс не є єдиним та універсальним, дискурси виникають відповідно до кількості комунікативних актів; конфлікт виникає всередині дискурсу	Існує мережа дискурсів, вони знаходяться в конфлікті між собою	Існує множина дискурсів, вони знаходяться в конфлікті
Функція дискурсу	Відтворення режимів влади-знання	Простір для комунікативної дії	Дискурс тотожний соціальній реальності, бо є тотальним	Залучений до конструювання соціальної реальності
Сталість дискурсивної структури	Відносно стала	Стала	Частково стала, ніколи не фіксована	Частково стала
Рівень агентності суб'єктів	Відносно низький	Високий, суб'єкти виявляють свою агентність в процесі комунікації	Дуже низький, суб'єкт – продукт дискурсу	Високий, суб'єкт конститує дискурс

1.3.1. Ідеологічність дискурсу та дослідницька позиційність

Дискурс, відповідно до підходу КДА, є ненеutralним, ідеологічним і діє ідеологічно: дискурсивні практики залучені до динаміки відтворення систем нерівності: расизму, сексизму, колоніалізму, ЛГБТ+фобії тощо; вони конструюють певне бачення світу. Всі дискурси позиційні - тут КДА стоїть на виразних соціально-конструктивістських позиціях. КДА фокусується на тому, як дискурсивні практики

сприяють розподілу влади на користь певних соціальних категорій. Владні відносини є важливим аспектом соціальної реальності, а влада в межах підходу КДА є нецентралізованою (подібно до розуміння влади Фуко), продуктивною силою, що структурує дискурси (Там само., ст. 113). Дискурсивні зміни відбуваються тоді, коли дискурсивні елементи артикуються у новий спосіб.

В межах КДА досліджується зв'язок між дискурсивними практиками, подіями і текстами і більш широкими соціальними структурами та соціальними відносинами і процесами; виникнення, ідеологічне формування, поширення і відтворення цих практик; яким чином невизначеність, недостатня чіткість зв'язків між дискурсом та суспільством стає фактором, що підтримує існування гегемонії.

Аналітики_ні дискурсу також обов'язково мають свою позиційність, яку потрібно враховувати. Про це пише феміністична теоретикня Донна Харауей: люди завжди продукують знання з певних конкретних позицій, сформованих інтерсекціями систем класової, расової, гендерної нерівностей. Кожна така позиція знаходиться в зоні впливу певних дискурсивних логік (Филлипс & Йоргенсен, 2008, сс. 330-333). Дослідни_ці відповідальні за те, які дискурсивні логіки вони підтримують і відтворюють; так як продукування знання є політичним процесом. В межах КДА немає вимоги до дослідни_ць залишатись політично нейтральними - цілком прийнятно артикулювати свою ангажованість. "Критичність" КДА полягає в тому, щоб виявити роль дискурсивних практик у відтворенні соціального устрою. Загальна мета досліджень, що базуються на підході КДА - сприяти змінам соціальної реальності (Там само; Fairclough, 1993), і так чи інакше використати результати критичного дискурс-аналітичного дослідження для досягнення цих змін.

1.3.2. Методологія критичного дискурс-аналізу

Критичний дискурс-аналіз передбачає емпіричний аналіз мовлення в соціальному контексті. Феркло сконструював тривимірну методологічну модель критичного дискурсу-аналітичного дослідження.

В першу чергу структура дослідження складається з трьох рівнів аналізу:

1. детальний лінгвістичний аналіз тексту, включно з функціональною граматикою - соціально-семіотичним підходом Майкла Холідея (Halliday & Matthiessen, 2013);
2. мікросоціологічна інтерпретативна традиція: аналіз повсякденних рутинних практик та того, як люди конструюють соціальний порядок;
3. макросоціологічний аналіз соціальної практики, без аналізу окремих текстів, як у Фуко (Там само., ст. 115-117, 123).

Один з основних принципів КДА полягає в тому, що не має сенсу проводити лише суто лінгвістичний аналіз тексту без уваги до контексту і до зв'язків з іншими текстами, адже соціальні практики, включно з дискурсивними, є продуктом соціальної структури (Филлипс & Йоргенсен, 2008, ст. 115-117).

Три основні напрямки визначення дискурсу за Феркло - це :

- дискурс як соціальна практика;
- дискурс як певний тип мовлення, характерний для певної специфічної області знань чи сфери: наприклад, судовий, медичний, політичний дискурси;
- дискурс як певний спосіб говорити з певної позиції, який надає значення життєвому досвіду індивіда чи групи людей: наприклад, зоозахисний, постструктуралістський, ліберальний дискурси (Там само., ст. 118).

В межах КДА виділяють наступні ключові аспекти дискурсу:

- комунікативний акт - окремий випадок висловлювання, як-от телепередача, промова, допис у соцмережі тощо. До комунікативного акту належать: 1) тексти (усні, письмові, чи візуальні об'єкти), 2) дискурсивні практики створення та інтерпретації текстів, 3) соціальні практики, тобто більш широкий контекст, в якому відбувається комунікативна дія. Фактично, ця тріада комунікативних актів повністю відповідає трьом теоретичним вимірам аналізу, про які йшлося на початку пункту - це основні складові тривимірної аналітичної моделі Феркло.
- дискурс-стрій - сукупність всіх видів дискурсу, що використовують в будь-якій інституції чи сфері. Дискурс-стрій позначає всі практики участі в комунікації, інтерпретації та відтворення текстів. До видів дискурсу належать

власне дискурси і жанри. Жанр - це специфічний спосіб висловлюватись/діяти в певному соціальному контексті, наприклад, інтерв'ю, жанр реклами чи промови на мітингу, що включений в соціальну практику. Прикладами дискурс-строю є порядки дискурсу в медіа або в інституції, наприклад в школі чи в армії. Під час комунікативних актів відбувається артикуляція жанрів та дискурсів, тобто дискурс-строю. Якщо кілька різних дискурсів та жанрів артикулюються в межах єдиного комунікативного акту, це явище називається інтердискурсивністю (Там само, ст. 119-128; Fairclough, 2003, р. 47).

З запропонованих Феркло методологічних рекомендацій можна виділити таку послідовність етапів дослідження:

- 1) Обрати об'єкт дослідження: проблему, що має семіотичний (дискурсивний) вимір.
- 2) Проаналізувати мережу дискурсивних і соціальних практик, що пов'язані з об'єктом дослідження, дослідити зв'язки цієї дискурсивної практики з іншими.
- 3) Дослідити власне дискурс на таких рівнях: структурному рівні (дискурс-стрій), інтердискурсивному, інтерактивному (мікросоціологічний підхід, відтворення повсякденного соціального порядку), лінгвістичний аналіз тексту.
- 4) Відповісти на питання, чи виконує досліджувана проблема необхідну функцію у відтворенні соціального порядку (мережі соціальних практик).
- 5) Критично відрефлексувати процес процес аналізу (Fairclough, 2001, р. 125).

1.3.3. Приклади застосування критичного дискурс-аналізу на прикладах досліджень нерівності, расизму, праворадикальних дискурсів

В даному підрозділі йтиметься про можливі сфери застосування підходу КДА на прикладах досліджень, проведених в Україні та за кордоном.

Те, що КДА-дослідження часто фокусуються на досягненні соціальних змін та соціальної справедливості, а дослідниці можуть політично ангажуватись в процесі

дослідження, наділяє КДА емансипативним потенціалом і робить його актуальним для дослідження соціальної нерівності.

Одним із напрямів його застосування є феміністичний КДА (ФКДА). В його межах дослідниці фокусується на дослідженні гендерованих дискурсивних практик. Мішель Лазар називає ФКДА “феміністичним аналітичним активізмом” (Lazar, 2007, р. 5). Політична критика ФКДА спрямована на гендеровані соціальні практики та відносини, його мета - досліджувати інтерсекції гендеру, влади і ідеології. Гендер концептуалізується як ідеологічна структура, а гендерування - як дискурсивна практика, що відтворює нерівність та гендерну бінарність (остання актуальна також для квір-теорії (Goldberg, 2019)), які фактично також є дискурсивними практиками (Ibid.). Гендерування значним чином вкорінене в мові як лінгвістичній структурі (наприклад, в гендерованих частинах мови), і на рівні соціальних і дискурсивних практик - тобто на всіх рівнях моделі Феркло.

Прикладом ФДА є проведене Мішель Лазар дослідження реклами косметичних продуктів (Lazar, 2000, як цит. у Lazar, 2007). Вона провела багаторівневий аналіз лінгвістичних конструкцій, зокрема з використанням функціональної грамматики (Lazar, 2007).

Варто згадати ще кілька ФКДА досліджень, що фокусуються на українському контексті. Перше - це етнографічне дослідження Марії Маєрчик “Аналіз дискурсів в дослідженні української традиції дошлюбної ночівлі молоді (кін. XX - XXI ст.). Дослідниця артикулює свою теоретичну позиційність як квір-феміністичний постструктуралістський фукодінський дискурс-аналіз і аналізує дискурси, з позицій яких вивчається традиція (Маєрчик, 2015). Маєрчик виділяє три таких дискурси: національного романтизму, модерної сексуальності та феміністичного аналізу. Хоча дослідниця не називає свій метод саме критичним дискурс-аналізом, фукодінська концепція дискурсу як форми ідеологічної влади (Там само.) і критичність до соціальної реальності дозволяють класифікувати це дослідження як таке, що належить до ФКДА.

Другий приклад феміністичного КДА - дисертація Ольги Плахотнік “Уяви про сексуальне громадянство в постмайданній Україні”, де вона також застосовує квір-феміністичний дискурс-аналіз, щоб дослідити, як українські ЛГБТ+-спільноти формують свою позиційність щодо держави та нації (2019). На прикладі уявлень про

сексуальне громадянство Плахотнік концептуалізувала дискурс гомопатріотизму як форми гомонормативності, що пов'язаний з дискурсом прав людини, постсоціалізмом, неолібералізмом, колоніалізмом та дискурсом громадянського націоналізму (Ibid.). Це дослідження також можна вважати таким, що відповідає принципам КДА, і головна причина - увага до системи ієрархічних владних відносин та високий рівень критичності й рефлексивності відносно соціальної реальності.

Расизм - інша система соціальної нерівності, КДА дослідження якої буде розглянуто у цьому підрозділі. Прикладом слугуватиме робота ван Дейка про відтворення расизму серед еліт Західної Європи. Він виділив п'ять дискурсів: політичний, корпоративний, академічний, освітній і медійний і прослідкував, як ідеї білого супрематизму дискурсивно відтворюються на двох структурних рівнях: недискурсивному - соціальної дії та дискурсивному - соціального пізнання (Dijk, 1993). Ван Дейк виділив такі ключові аспекти структури суспільства, в якому відтворюється расизм:

- сформована система домінування для білої спільноти, що відтворюється щоденно на повсякденній основі;
- узагальнюючі негативні дискурсивні практики, спрямовані на небілі спільноти.

Підсумовуючи, до основних теорій дискурсу належать дискурсивні теорії Фуко, Лакло і Муффа, Габермаса і критичний дискурс-аналіз. Всі вони ґрунтуються на принципах соціального конструктивізму: сконструйованість будь-якого знання; існування множинних варіантів знання; одночасно конструювання і відтворення соціальної реальності в процесі соціальної взаємодії; ідея про те, що суб'єкти конструюють значення всередині дискурсу, в свою чергу дискурс конструює соціальну реальність. Мета дискурс-аналітичного дослідження - дослідити, як сконструйоване звичне /"природне"/будь-яке знання чи об'єкти та деконструювати його. Дискурс-аналітичні теорії та дослідження піддажують позитивістські ідеї в соціальних науках.

Крім цього, дискурсивні теорії пов'язані зі структуралістським та постструктуралістським підходами, кожній з них властивий специфічний набір

постструктуралістських та/або структуралістських характеристик. Можна виділити такі ознаки основних дискурсивних теорій: рівень інклюзивності дискурсу (які елементи входять/не входять в його межі), функції дискурсу, сталість дискурсивної структури, рівень агентності суб'єктів.

Так, за Фуко до дискурсу належать письмові тексти та соціальні практики, в окремі історичні періоди існують домінантні дискурси, функція дискурсу полягає у відтворенні влади-знання, дискурсивна структура є відносно сталою, а рівень агентності суб'єктів відносно низький. За концепцією дискурсу Хабермаса позадискурсивний простір існує, дискурс виникає лише в процесі комунікативного акту і не є тотальним, дискурс не є єдиним та універсальним, дискурси виникають відповідно до кількості комунікативних актів; конфлікт виникає всередині дискурсу, дискурсивна структура стала, рівень агентності суб'єктів високий. Теорія дискурсу Лакло та Муффа полягає в тому, що дискурсивний простір є тотальним, існує множина дискурсів, вони знаходяться в конфлікті між собою, тотальний дискурс тотожний соціальній реальності, дискурсивна структура частково стала, рівень агентності суб'єкта низький. Відповідно до підходу критичного дискурс-аналізу, існують позадискурсивні практики, дискурс включає усні та письмові тексти, візуальні образи і комунікативні практики їх сприйняття, існує множина дискурсів, а дискурсивний простір – простір ідеологічної боротьби, функція дискурсу – конструювання соціальної реальності, дискурсивна структура частково стала, рівень агентності суб'єктів високий, суб'єкти конструюють дискурс.

Для проведення соціального дослідження найбільш оптимальною з описаних дискурс-аналітичних підходів є критичний дискурс-аналіз за Норманом Ферклом, так як він:

- не фокусується на належності до єдиного теоретичного підходу;
- розрізняє дискурсивні та недискурсивні феномени і таким чином конструює чіткий об'єкт дискурс-аналітичного дослідження;
- визначив поняття дискурсу, дискурс-строю, комунікативного акту, жанру, порядку дискурсу;
- визначає дискурсивні практики як одну з соціальних практик, що конструюють соціальну реальність;

- розробив аналітичну модель, що ґрунтується одночасно на застосуванні соціологічних мікро- та макрометодів для аналізу соціального контексту явища і лінгвістичному аналізі текстів.

Три основні напрямки визначення дискурсу за Феркло - це дискус як соціальна практика, дискурс як тип мовлення, характерний для окремої області знань, дискурс як артикуляція життєвого досвіду людини чи категорії людей, що знаходяться у певній структурній позиції, Тривимірна аналітична модель Феркло складається з трьох рівнів: детальний лінгвістичний аналіз тексту, аналіз повсякденних рутинних практик та того, як люди конструюють соціальний порядок; макросоціологічний аналіз соціальної практики.

Одним з поширених напрямів застосування критичного дискурс-аналітичного дослідження є дослідження структурної соціальної нерівності, тому критичний дискурс-аналіз має емансипативний потенціал і може бути феміністичним, квір-теоретичним, антирасистським, деколоніальним тощо. Дослідни_ці, що працюють з критичним дискурс-аналізом, можуть політично ангажуватися відносно теми свого дослідження.

Врешті, критичний дискурс-аналіз може застосовуватись для дослідження ідентичностей (зокрема регіональних і національних), аналізу соціальних політик (зокрема в ситуації суспільного конфлікту) та процесу їх впровадження. Також у цього методу є потенціал ефективно поєднуватись з кількісними та іншими якісними методами аналізу даних.

РОЗДІЛ 2

ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВИХ НА ПРИКЛАДІ КОНСТРУЮВАННЯ ДИСКУРСІВ ПРО ПРОТЕСТИ «BLACK LIVES MATTER»

Дискурсивні практики українських правих на прикладі конструювання дискурсів про протести «Black Lives Matter»

- БЛМ протести хронологія
- реакція правих у світі
- контекст з правими рухами в Україні

2.1. Загальна інформація про методологію дослідження

Для виділення дискурсів та дискурсивних практик я провела критичний дискурс-аналіз дописів у 9 телеграм-каналах, що ведуться українськими праворадикалами: «UA:RIGHT Українські праві», «Традиція і порядок», «Гонор», «Національний спротив», «STALKERUA», «Centuria», «Zentropa Ukraine» «Карпатська Січ», «Національний Корпус» за тривимірною моделлю Нормана Феркло.

Були виділені такі критерії включення каналів до дослідження:

- ідеологія дописів на каналі знаходиться в правому (праворадикальному) політичному спектрі;
- канал не є анонімним, його авторами є конкретні люди або він ведеться від імені організації;
- вищезгадані люди чи організації діють в Україні;
- на каналі наявний мінімум один допис, розміщений після 25 травня 2020 року, що стосується протестів «Black Lives Matter».

Процес дискурс-аналізу складався з трьох етапів: лінгвістичний аналіз текстів із застосуванням базових принципів функціональної граматики, виділення дискурсів та дискурсивних практик, аналіз соціальних практик.

2.2. Етичні засади дослідження

Telegram-дописи, використані у дослідженні є публічними, знаходяться у відкритому доступі.

Дослідження в межах підходу соціального конструктивізму і зокрема скритичного дискурс-аналізу передбачає політичну ангажованість дослідни_ці і рефлексивність щодо власної соціально-політичної позиційності. Моя позиція — феміністична, антирасистська, проти ЛГБТ-фобії, я підтримую ідеї соціальної справедливості і максимально не розділяю цінності та ідеї, що декларують автори досліджуваних мною текстів. З огляду на це я вирішила використовувати як емпіричний матеріал лише вже опубліковані тексти, а не, наприклад, брати у дописувачів цих каналів глибинні інтерв'ю, щоб не сприяти продукуванню ще більшої кількості текстів, що містять расистські, сексистські, ЛГБТ-фобні наративи, мову ненависті та заклики до насильства.

Також етичним викликом є складність дослідження висловлювань, що продукують праві таким чином, щоб дослідження не зводилось до відтворення і поширення цих дискурсів, а було дійсно критичним та рефлексивним.

2.3. Лінгвістичний аналіз дописів з застосуванням елементів функціональної грамматики

Було проведено лінгвістичний аналіз текстів із застосуванням базових принципів функціональної грамматики, зокрема:

- виділення акторів (суб'єктів, агентів) та їх прикметникових характеристик; виділення дій, процесів та явищ, пов'язаних з акторами.
- actors (subjects / objects / agents / patients)
- actor related activity / action / processes
- circumstances of participants and their participation
- relations between different actors, actors and circumstances and/or actor and process

Також було простежено зв'язки між акторами та агентністю, опис зв'язків між описуваними агентами, причини описуваних феноменів, як описуються процеси.

ПОСИЛАННЯ НА DA THESIS подивитись про функціональну граматику

Ідеація: конструювання значення певної ідеї чи способу сприйняття реальності з окремої перспективи.

Наявна номіналізація, тобто заміна дієслів іменниками.

Наявні непрямі граматичні конструкції. Часто зустрічається використання пасивних конструкцій: «білих вбивають, твуть та грабують», «з заходу нам кажуть про космополітизм і “смерть нації”». Також автори текст вживають абстрактні займенники «ми»: «ми підняли проблему геноциду білого населення у світі», «Ми не маємо стояти осторонь тих подій які сьогодні відбуваються в США», таким чином декларуючи свою належність до бажаної соціальної групи (в даному випадку до західних білих супрематистів).

Чи вказано, кому конкретно належать висловлені думки або хто є авторами описних дій?

Згадані актори абстрактні чи конкретні?

За модальністю, рівнем впевненості відображають вжиті вирази?

2.4. Дискурси

Дискурс	Аспекти	
---------	---------	--

Заперечення та виправдання дискримінації за расовою та етнічною ознакою (“політики заперечення”):	Заперечення існування расизму як системи пригнічення небілих людей: • віддзеркалення антирасистської критики, дискурс про “зворотній расизм”, нібито наявні “привілеї” небілих людей • просте заперечення існування расизму як системи • дискримінації, ніби расизм - це вигадана проблема Виправдання колоніалізму: • небілі люди “нецивілізовані”, “дикі” --- протест = безлад, розруха як повторення колоніального наративу про “рабів, які залишились без нагляду”. + турбота про приватну власність, що належить білим і може постраждати під час протестів. • “невдячність” носіям цивілізації	
Ставлення до державних інституцій (не лише українських)	• виправдання поліцейського насильства, застосованого до небілих людей • негативне ставлення до поліції	Поліція переважно діє правомірно і виправдано в випадках застосування сили до небілих людей, і неправомірно - коли захищає зібрання БЛМ

		від правих контрдемонстрантів
Ставлення до жінок	жінки як об'єкт захисту від “небілих”, протестувальників BLM	Небілим мігрантам нібито властиво чинити злочини, і цьому потрібно протистояти (переважно описуються злочини проти життя та здоров'я людини, зокрема відтворюється міф про чорного гвалтівника (Davis, 2011): нібито наявна постійна загроза зґвалтування білих жінок небілими чоловіками, і необхідна суспільна мобілізація як реакція на цю загрозу. Автори телеграм-каналів зокрема наголошують на відсутності чи наявності суспільної мобілізації (протестів місцевих громад). Публікація таких дописів під час активної фази протестів БЛМ можна інтерпретувати як спробу дискредитації протестів - нібито вони є менш важливими, ніж потенційні чи реальні протести проти “етнічної злочинності”; і нібито протестувальники БЛМ також є суспільно загрозливими злочинцями. <i>«Активісти у Відні перекрили статую BLM»</i>

		меморіалом присвяченим європейським жінкам і дітям, які загинули в результаті терактів в протягом останніх декількох років» «Це 18-ти річна італійська дівчина Памела Мастропьетро, яку декілька днів тому викрали, згвалтували, катували а потім вбили троє темношкірих мігрантів з Нігерії. Її знайшли розчленованою і частково навіть з'їденою одним з цих виродків. Ця історія чомусь не стала відомою більшості європейців і вони не виступили проти зростаючої кількості злочинів з боку темношкірих мігрантів»
BLM як частина процесу глобалізації, що керується західними ліберальними елітами	Антиглобалізм Зіткнення культур/рас: • загроза зникнення західної культури • несумісність західної та незахідних культур • «расова війна» (<i>White Supremacists Embrace "Race War,"</i> 2020). ЗВЕРНЕННЯ ДО ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ - чоловік захищає свій будинок	

	від чорних, расова війна - це історичні події в США.	
Конструювання власної агентності та ідентичності	Українські праві як реальна опозиція “BLM” світовим протестам, ідентифікація зі спільнотою західних білих супремасистів	

Опис агентності протестувальників та їх негативного образу	• протестувальники як дієві деструктивні агенти VS • протестувальники і протести підтримуються зовнішніми агентами	переважно, якщо протестувальники і зобажаються як агенти, то в першу чергу як такі, що чинять “хаос, мародерство, терор” і т.д. Загалом, протести BLM як такі. Окремо - про БУНТИ • <i>«Президента руху анархо-мародерів в Атланті звинувачують у відмиванні та привласненні грошей, які були зібрані для “боротьби за рівність” та “проти расизму”»</i> <i>«за вбивство наркомана-рецидивіста Джорджа Флойда»</i> <i>«Завоювання Європи. Слідом за США протести перекинулись і на Європу. Нові чорношкірі хазяї та інші мігранти наводять свої порядки в Лондоні. Повалено та скинуто в річку пам'ятник Едварду Колстону – військовому, картографу та письменнику. Крім того,</i>
---	---	--

		дикуни снаплюжили пам'ятник Вінстону Черчіллю. Вже чекаємо реакцію білих: вибачень на колінах та встановлення пам'ятників наркоману- злочинцю» «Коли твоя мета – безлад, немає різниці кого бити: чужого, свого чи оператора з камерою» всі ці барвисті картинки з вимогою справедливості для чорношкірих США виглядають, як мінімум, незграбно. Вони просто підхопили глобальний тренд з інтернетів без особливого аналізу, це могло бути будь-що інше з переліку ліберальних «хештегів». — щодо укр антирасистів що підтримують блм «Той випадок, коли соціальний протест навіть не переріс в жахливу форму – він спочатку був не протестом, а сплеском тваринної злоби. Грабують та палять супермаркети, магазини та малі підприємства. Не шкодують нікого – на відео зафіксували напад на інваліда, яка захищала свою крамницю. Без придушення погромників злочини вже не
--	--	---

		зупинити». Цікаво, що чи через лексичну помилку, чи навмисно слово «придушення» вжито відносно людей, а не явища, таким чином це набуває буквального сенсу замість метафоричного. <i>«Ажіотаж, який виник навколо BLM-погромів – це ніщо інше, як спосіб нажитись злочинцям привласнюючи чуже майно та тим, хто сидить вище багатіти»</i>
--	--	---

Позиція України	VS • територія свободи від “толерантності” • знаходження під загрозовим впливом західних цінностей	Цього разу на щорічному правому марші ми підняли проблему геноциду білого населення у світі. Білих вбивають, гвалтують та грабують. Сьогодні за підняття цієї проблеми вас затаврують расистом. На щастя, в Україні сьогодні свободи слова більше, ніж у будь-якій країні ЄС. Тому ми на цьому вільному від лівої тоталітарної цензури острівку піднімаємо актуальні світові проблеми. Ми не хочемо повторення цього в Україні! Ми не хочемо, аби нашу землю заповнили етнічні банди мігрантів з країн Азії та Африки, як це вже сталося із Заходом та Росією. Нехай наші нащадки живуть тут вільно і спокійно, як хазяї, а не раби! Ставай під наші стяги! Зупини геноцид! Спротив є!” «ліберальне кодло живе в світі видуманих проблем. Навіть більше – в світі видуманих американських
------------------------	--	--

		проблем. Й несуть всю цю повістку в Україну» нас, українців, не має хвилювати доля чорношкірого населення в державі, яка від початку була утворена мігрантами. Варто зосередитись на збереженні власної ідентичності та культурного простору від чужинницьких впливів. Тим паче, ми ніколи не зможемо сповна досягнути конфлікти американського суспільства, в якому різні народності та раси уживаються вже не одне століття.
Прагнення суспільної єдності	• прагнення уніфікованого суспільства, єдиного набору цінностей сильної держави • прагнення єдності правих сил • прагнення єдності європейських/західних держав	Лише солідарність білих націй збереже нас від знищення і рабства.
Індивідуалізм	• кожен мусить захищати себе самостійно	<i>«Події останніх двох тижнів у світі вкотре показують, що захист громадян – це їхня особиста справа. І де б ви не перебували: В Україні, Європі чи США – на поліцію розраховувати не варто. А краще взагалі триматися якнайдалі.</i>

		Які ще варіанти пропонує нам сучасний світ?»
--	--	--

2.4.1. Один із найбільш поширених дискурсів в текстах дописів про BLM є так звані «політики заперечення» за Рут Водак (2015) - **заперечення та виправдання дискримінації за расовою та етнічною ознакою.**

Зокрема, можна виділити дискурс заперечення існування расизму як системи пригнічення небілих людей. Наприклад, автори дописів часто пишуть про расизм або привілеї білих людей у лапках, щоб довести нібито штучність цієї проблеми: «за подібний “расизм” ця молода аполітична студентка спочатку потрапила від шквал критики ЗМІ — а потім взагалі перестала бути студенткою, бо на минулих вихідних її вигнали з університету за пропаганду “расизму”»; «гроші, які були зібрані для “боротьби за рівність” та “проти расизму”»; «орденом була нагороджена Анджеліна Джолі, яка відома своєю позицією проти «привілеїв» білої раси та підтримкою протестів Black Lives Matter в США». Автори текстів заперечують наявність у білих людей привілеїв, натомість стверджують, нібито привілеї доступні саме небілим.

Продовжує цей наратив твердження про те, що протести BLM є загрозовими для білих людей і є «приниженням усіх білих».

Поширене пряме віддзеркалення антирасистської критики, дискурс про так званий «зворотній расизм», як-от у цьому дописі: «Зустрів у метро расиста (до допису прикріплене фото людини з плакатом “Black Lives Matter”). Расизму в Україні не місце. Расизм по відношенню до білих, — зло яке має бути знищене». В дописах різних каналів постійно повторюється, що «справжні» расисти - не білі люди, а якраз всі інші, зокрема ті, хто виступають проти расизму. «В США на вулиці вийшли справжні “чорношкентці”. До протестів приєдналася афроамериканська іудейська громада»; «Справжня боротьба за права людини проти расизму, — це боротьба за права білих, які сьогодні фактично зазнають геноциду у США зі сторони кольорового населення». Так, цей наратив використовується для дискредитації конкретно протестів BLM: «Протести у США досить яскраво показали всю сутність антифа-руху, їхнє справжнє обличчя, коли під час протестів за начебто права чорношкірих, вони почали грабувати магазини, займатись мародерством, знищувати державні символи і створювати реальні расові конфлікти»,

Важливим аспектом «політик заперечення» праворадикалів є також виправдання і схвалення колоніалізму.

«Рух BLM має дуже наочний історичний аналог - боротьбу лівих чорних повстанців з Африканської національно-визвольної армії Зімбабве та Народно-революційної армії Зімбабве проти білого уряду Родезії під керівництвом Яна Сміта. Прийшовши до влади, н**ри показали майстер-клас з перетворення економічно найуспішнішої країни континенту в помийку з рівнем безробіття 80-90%. Відео вище передає неповторну атмосферу Білої Родезії та її боротьби за існування», — в цьому тексті наявний і

типова колоніальна ідея про цінний спадок цивілізації і економічного благополуччя, яку нецивілізовані, дикі колонізовані спільноти не змогли відтворити самостійно після офіційного закінчення колоніального правління (Césaire & Pinkham, 2021); і наголос на «боротьбі» за існування саме «білої» колоніальної держави, персоніфікованої представниками влади. Автори дописів також засуджують «невдячність» білим носіям цивілізації: *«Руйнуються пам'ятники тим, хто в минулому аналогічно боровся за права чорношкірих, хто для свого часу був ультра “толерантний та прогресивний”. Авраам Лінкольн скасував рабство, гадаєте його пам'ятники вцілили? Авжеж ні. Матіас Болдуїн — боровся проти рабства та за право голосу чорних майже 30 років, будував школи для чорношкірих дітей. Тепер пам'ятники йому спалюжені й на них написано: колонізатор. Нищать пам'ятники Черчіллю, який вберіг предків цих бунтарів від націонал-соціалістів. Нищать пам'ятники Шарлю де Голлю, який став творцем попередника ЄС — Європейської економічної спільноти. Ліві ніколи не оцінять ваших старань, тому не намагайтесь вислужитись. Кому тепер потрібні ці захисники прав чорних, якщо чорні зносять їм пам'ятники? Вони стерті з історії, тепер їх не існує»*

Розвиток цього наративу - поширення характеристик нецивілізованості і «дикунства» не лише на колонізованих, а й загалом на небілих людей, зокрема на учасників протестів BLM. Так, протест описується як безлад, мародерство, хаос, бунт - це є дискурсивним продовженням ідеї про «рабів, які залишилися без нагляду» і бунтують проти «господарів», руйнуючи нібито збудований ними культурний, цивілізований світ: *«У Сполучених Штатах Америки дев'ятий день тривають бунти, за якими спостерігає весь світ», «Під час безладів, спровокованих лівими й антифа в США, бандити вбили десятки людей, розграбували тисячі домівок та магазинів».*

«Ніщо так не увиразнює правоти білих супремасистів, як аніمالістичні картини боротьби шановних афроамериканців проти ксенофобії та расизму», — ця цитата слугує ще одним прикладом відтворення типового колоніального наративу про «тваринність» поведінки расованих суб'єктів, в даному випадку ними є протестувальники.

Автори текстів висловлюють занепокоєність щодо приватної власності, що належить білим і може постраждати під час протестів

Помітно, що автори ідентифікують себе з колонізаторами.

2.4.2. Дискурс глобалізації

В межах цього дискурсу протести BLM інтерпретуються як частина процесу глобалізації, що керується західними ліберальними елітами (часто зокрема американськими). Позиція, відображена в текстах — антиглобалістична:

Підтримувати протести BLM — як в США, так і в Україні — це, за словами авторів каналів означає *«брати участь у глобальній лівацькій кампанії».*

До цього дискурсу належить також наратив, який загалом можна описати як «зіткнення культур/цивілізацій». Відповідно до нього, «оригінально» культури існують аутентично окремо одна від одної, у чистому вигляді, і їх взаємопроникнення, що відбувається внаслідок глобалізації загрожує їх збереженню: *«Справжня боротьба за пригнічених проти гнобителів це боротьба усіх націй світу проти ліберальної кліки, яка хоче знищити їхню національну, культурну й кровну ідентичність, перетворивши всіх на безродний гумус»*. Інша варіація цієї ідеї — існування певної окремої західної культури (в досліджуваних телеграм-дописах це культура тотожна «культурі білих людей»), яка опиняється під загрозою зникнення внаслідок збільшення рівня культурного різноманіття, впливу культур мігрантів чи небілих людей.

Примітно, що в текстах згадується «расова війна»: *«У США нам було оголошено расову війну»*. Ця концепція виникла в США за часів Громадянської війни відображала страх білих американців, зокрема колишніх рабовласників перед масовими повстанням колишніх рабів і неможливістю мирно співіснувати з ними в суспільстві; пізніше, у 1970-х концепт «священної расової війни» або RANOWA почали використовувати білі супремасисти з Канади та США (White Supremacists Embrace “Race War,” 2020), а ще пізніше, біля 2000-х - російські неонацисти (Лихачев, 2002). Його використання українськими правими у 2020 році — це одночасно і окреме расистське висловлювання, і запозичення з метою ідентифікації зі світовими рухами білих супремасистів, неонацистів і іншими правими рухами (щоправда, складно відслідкувати конкретне джерело запозичення).

В одному з каналів було опубліковано зображення з підписом *«Чоловік готується захищати свою домівку під час бунту черношкірих. Чикаго, 1919 рік»*. В цьому висловлюванні конструється **аналогія**, ЯКА??

ЗВЕРНЕННЯ ДО ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ - чоловік захищає свій будинок від чорних, расова війна - це історичні події в США.

Позиція України	• територія свободи від “толерантності” VS • знаходження під загрозовим впливом західних цінностей
-----------------	---

«BlackLivesMatter продовжує крокувати Західним світом та паразитично заповняти всі індустрії, не тільки суспільно-політичні, а також будь-які інші, що дотичні до

людського життя. Ми вже згадували про надзвичайну підтримку чорного руху транснаціональними корпораціями»

2.5. Дискурсивні практики українських правих у

Коментар - повторення Фуко		
Запозичення з Заходу		
Конструювання бінарностей		
Конструювання генералізованих гомогенних категорій: українське суспільство ліваки, антифа і т.д.		Ліва нечисть має бути знищена. Нульова толерантність до антифашиської мерзоти, незалежно від того хто це.
Запозичення риторики “опонентів”	Зворотній расизм Ліва риторика Захист прав робітників кока-кола	

2.6. Соціальна практика

- відтворення расизму, колоніалізму.
- антирасизм - протистояння
- праворадикальне насильство: ці канали є каналами мобілізації.

«Убивство Флойда поліцією спричинило масові демонстрації афроамериканців, соціалістів, антифашистів та інших сил» (<https://cutt.ly/9b00JJY>) - афроамериканці як “сила” нарівні з політичними рухами. З одного боку, така інтерпретація не є есенціалістською, за нею раса це політи

ВИСНОВКИ

Для виділення дискурсів та дискурсивних практик в дописах телеграм-каналів найбільш доцільно застосовувати критичний дискурс-аналіз за методологією тривимірної моделі Нормана Феркло, так як вона враховує і граматичну конструкцію висловлювання, і дискурсивний рівень висловлювання, і зв'язок дискурсивних та соціальних практик.

З текстів дописів на телеграм-каналах українських правих можна виділити 6 дискурсів: дискурс «політик заперечення» расизму та колоніалізму, дискурс антиглобалізму, дискурс об'єктивації жінок, дискурс конструювання агентності та ідентичності української правих, дискурс конструювання агентності протестувальників, дискурс про ставлення до державних інституцій.

Також можна виділити такі дискурсивні практики: коментар, повторення як форма обмеження дискурсу за Фуко, конструювання бінарностей та генералізованих гомогенних категорій, запозичення з Заходу та елементів риторики «опонентів».

Формування та відтворення даних дискурсів та дискурсивних практик зумовлені тим, що головна мета створення текстів на телеграм-каналах українських правих – це не аналітична діяльність і не ініціювання дискусій, а політична мобілізація і легітимізація своїх дій – символічного та фізичного насильства щодо людей, що належать до ворожих категорій. Практики українських правих на соціальному, за Феркло, рівні, до яких залучені праві рухи – це відтворення расизму, колоніальності на структурних рівнях, протистояння рухам, що прагнуть соціальної справедливості, ескалація насильства на ґрунті ненависті.

- Alvesson, M., & Kärreman, D. (2000). Varieties of Discourse: On the Study of Organizations through Discourse Analysis. *Human Relations*, 53(9), 1125–1149.
Режим доступа: <https://doi.org/10.1177/0018726700539002>
- Austin, J. L. (1975). *How to Do Things with Words Second (2nd) Edition*. Harvard University Press.
- Brunkhorst, H., Kreide, R., & Lafont, C. (2017). *The Habermas Handbook (New Directions in Critical Theory, 40)*. Columbia University Press.
- Bohman, James and William Rehg, "Jürgen Habermas", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), Режим доступа: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/habermas>
- Burr, V. (1995). *An Introduction to Social Constructionism* (0 ed.). Routledge.
- Butler, J. (2011). *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of Sex* (1st ed.). Routledge.
- Daylight, R. (2017). Saussure and the model of communication. *Semiotica*, 2017(217), 173–194. Режим доступа: <https://doi.org/10.1515/sem-2016-0038>
- Dijk, T. V. A. (1993). *Elite Discourse and Racism (SAGE Series on Race and Ethnic Relations)* (1st ed.). SAGE Publications, Inc.
- Durrheim, K. (1997). Social Constructionism, Discourse, and Psychology. *South African Journal of Psychology*, 27(3), 175–182. Режим доступа: <https://doi.org/10.1177/008124639702700308>

- Fairclough, N. (1993). *Discourse and Social Change* (New ed.). Polity Press.
- Fairclough, N. (2002). Critical discourse analysis as a method in social scientific research. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis (Introducing Qualitative Methods series)* (First ed., pp. 122–136). SAGE Publications Ltd.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. Routledge.
- Foucault, M. (1982). The Order of Discourse. In R. J. C. Young (Ed.), *Untying the Text: A Post-Structuralist Reader* (pp. 48–79). Routledge Kegan & Paul.
- Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge: And the Discourse on Language*. Pantheon Books, New York.
- Foucault, M. (1990). *The History of Sexuality, Vol. 1: An Introduction* (Reissue ed.). Vintage.
- Goldberg, A. (2016). *The SAGE Encyclopedia of LGBTQ Studies* (1st ed.). SAGE Publications, Inc.
- Habermas, J. (2014). A normative conception of discourse. In J. Angermüller, D. Maingueneau, & R. Wodak (Eds.), *The Discourse Studies Reader: Main currents in theory and analysis* (UK ed., pp. 365–368). John Benjamins Publishing Company.
- Hall, S. (1973). *Encoding and Decoding in the Television Discourse*. Amsterdam University Press.

- Halliday, M., & Matthiessen, C. (2013). *Halliday's Introduction to Functional Grammar* (4th ed.). Routledge.
- Harris, R. (1990). *Language, Saussure and Wittgenstein: How to Play Games with Words (History of Linguistic Thought)* (1st ed.). Routledge.
- Harris, Z. (1952). Discourse Analysis. *Language*, 28(1), 1-30. doi:10.2307/409987. JSTOR.
Режим доступа: www.jstor.org/stable/409987. Accessed 19 Apr. 2021.
- Howarth, D. (2000). *Discourse (Concepts in the Social Sciences (Paperback))* (1st ed.). Open University Press.
- Laclau, E. (2014). The Impossibility of Society. In R. Wodak, D. Maingueneau, & J. Angermuller (Eds.), *The Discourse Studies Reader: Main currents in theory and analysis* (UK ed., pp. 122–126). John Benjamins Publishing Company.
- Laclau, E. (2018). *On Populist Reason* (Reprint ed.). Verso.
- Laclau, E., & Mouffe, C. (2014). *Hegemony And Socialist Strategy: Towards A Radical Democratic Politics (Radical Thinkers)* (2nd ed.). Verso.
- Lazar, M. (2005). *Feminist Critical Discourse Analysis: Gender, Power and Ideology in Discourse* (1st ed.). Palgrave Macmillan.
- Levi-Strauss, C. (1974). *Structural Anthropology* (Revised ed.). Basic Books.
- Mills, S. (2004). *Discourse (The New Critical Idiom)* by Sara Mills (2004–09-10). Routledge; 2 edition.

- Palonen, E. (2019). Rhetorical-performative analysis of the urban symbolic landscape: Populism in Action. In T. Marttila (Ed.), *Discourse Culture and Organization: Inquiries into the Relational of Structures of Power* (pp. 179–198). Palgrave Macmillan.
- Smith, A. M. (2002). *Laclau and Mouffe: The radical democratic imaginary*. Taylor & Francis.
- Stalpers, J. (1988). The maturity of discourse analysis (Review article). *Language in Society*, 17(1), 87–97. Режим доступа: <https://doi.org/10.1017/s0047404500012604>
- Young, R. J. C. (1995). *Foucault on Race and Colonialism / foucault-on-race-and-colonialism.pdf* /. PDF4PRO. Режим доступа: <https://pdf4pro.com/view/foucault-on-race-and-colonialism-15809.html>
- ван Дейк, Т. А. (2008). *Дискурс и доминирование*. Современный Дискурс-Анализ. Режим доступа: <http://discourseanalysis.org/ada1/st1.shtml>
- Филлипс, Л., & Йоргенсен, М. (2008). *Дискурс-анализ. Теория и метод*. Гуманитарный центр, Харьков.
- Césaire, A., & Pinkham, J. (2021). *Discourse on Colonialism*. Monthly Review Press.
- Davis, A. Y. (2011). *Women, Race, & Class* (1st Vintage Books ed). Vintage.
- Gattinara, P., Leidig, C. E., & Ravndal, J. A. (2020). What characterizes the far right scene in Europe and beyond? In A. Ravik Jupskås & E. Leidig (Eds.), *Knowing what's (far) right: A compendium* (pp. 45–49). University of Oslo Centre for research on extremism.

Movement for Black Lives. (2020, July). *The BREATHE Act*. https://breatheact.org/wp-content/uploads/2020/07/The-BREATHE-Act-PDF_FINAL3-1.pdf

Schwartz, G. L., & Jahn, J. L. (2020). Mapping fatal police violence across U.S. metropolitan areas: Overall rates and racial/ethnic inequities, 2013–2017. *PLOS ONE*, 15(6), e0229686. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0229686>

Sygkelos, Y. (2017). Phobic Discourses of the Far Right: The Case of Volen Siderov. *East European Politics and Societies: And Cultures*, 32(3), 586–605. <https://doi.org/10.1177/0888325417736810>

Urman, A., & Katz, S. (2020). What they do in the shadows: examining the far-right networks on Telegram. *Information, Communication & Society*, 1–20. <https://doi.org/10.1080/1369118x.2020.1803946>

White Supremacists Embrace “Race War.” (2020, January 8). Anti-Defamation League. <https://www.adl.org/blog/white-supremacists-embrace-race-war>

Wodak, R. (2015). *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean* (1st ed.). SAGE Publications Ltd.

Лихачев, В. (2002). *Нацизм в России*. Панорама.

